

Асланов С.А.

Етнополітична стабільність: етнічні аспекти феномена

Асланов Стелас Антупович, кандидат політичних наук, доцент кафедри політології
Ужгородський національний університет, м. Ужгород, Україна

Анотація. Досліджується ступінь наукової розробки, розуміння та вживання терміна “етнополітична стабільність” в науковому й політичному контекстах. Головна увага зосереджується на аналізі етнічних характеристик, їх властивостей, особливостей, притаманних явищу етнополітичної стабільності. Вивчено роль етнічності, її конфліктогенної природи, в порушенні етнополітичної стабільності в поліетнічних суспільствах.

Ключові слова: етнополітична стабільність, етнополітична безпека, етнополітика, етнічний конфлікт, етнічність

Етнополітична стабільність є одним з найменш досліджених феноменів в українській етнополітології, незважаючи на актуальність проблематики в нинішній етнополітичній ситуації в державі, яка характеризується тенденціями етнічної поляризації, втручанням сусідніх країн, дезінтеграцією, сепаратизмом та сецесією регіонів. Втім, значний внесок у напрацювання теоретико-методологічних підвалин для дослідження етнополітичної стабільності зробили вітчизняні учені: О. Картунов, О. Маруховська, К. Вітман, Н. Ціцуашвілі, М. Вавринчук, І. Зварич, В. Котигоренко, С. Рижмаренко. Виходячи з їх досліджень, можемо стверджувати, що етнополітична стабільність є багатогранним явищем, яке не слід розглядати спрощено виключно в політичному, правовому, соціальному або етнічному зрізі. В попередніх наших працях, присвячених вивченню феномену, на підставі аналізу теорій західних і вітчизняних дослідників було доведено, що етнополітична стабільність є невід’ємною складовою політичної стабільності. Водночас етнополітична стабільність є етнополітичним явищем, про що свідчить перебіг етнополітичних процесів в Україні. Нами було вивчено місце та роль об’єкту дослідження в національній безпеці України в цілому та підсистемі етнополітичної безпеки зокрема.

Важливий внесок у розмежування понять “етнополітичної стабільності” та “етнополітичної безпеки” зробив Н. Ціцуашвілі, зауваживши їх синонімічне застосування, яке простежується в українській етнополітології та законодавчій практиці. На думку дослідника, вітчизняна етнополітологія змушена обґрунтувати термін, необхідність функціонування якого в категоріальному апараті науки вже кілька років диктують реалії етнополітичної сфери України [13, 687]. Очевидно, що поняття етнополітичної стабільності слід вивчати в контексті ширших понять – стабільності, політичної стабільності, соціальної стабільності, етнічної стабільності. У цьому дослідженні головна увага зосереджуватиметься на етнічних характеристиках, їх властивостях, особливостях, притаманних явищу етнополітичної стабільності. У західних дослідженнях часто зустрічаються споріднені поняття “етнічна стабільність”, “міжетнічна стабільність”, “етнічна гармонія”. Аналіз використання цих термінів засвідчує їх тотожність з об’єктом нашого дослідження. Наприклад, С. Боленс аналізує політичні механізми підтримання етнічної стабільності в таких етнічно поляризованих містах, як Белфаст (Північна Ірландія) та Йоганнесбург (Південна Африка). Дослідник стверджує, що в містах, населених представниками різних етнічностей або віросповідань, які тривалий час пере-

бувають в стані конфлікту, реконцептуалізоване міське планування може знизити градус протистояння міжетнічного співіснування та сприяти досягненню міжетнічного миру та злагоди [1, 456]. Оскільки етнічні конфлікти належать до найпоширеніших чинників порушення етнополітичної стабільності, політика пошуку засобів запобігання їм є одночасно політикою підтримання етнополітичної стабільності.

Як вітчизняні, так і закордонні дослідники неодноразово вказували на конфліктність як одну з головних характеристик етнічності. Цій концептуальній особливості етнічності присвячено багато праць, починаючи від вчених примордіалістського напрямку, поширеного на початку другої пол. ХХ ст., – Л. Гумілева, Ю. Бромлея, Е. Сміта. У дослідженнях представників цього наукового підходу етнічність розглядається як об’єктивний феномен людської природи – вона є біологічно заданим зв’язком людини з етнічною групою, до якої та належить. Усвідомлення належності до певної етнічності відбувається у протиставленні іншим етнічностям “ми такі, а вони – інші, відрізняються від нас набором певних ознак”. Л. Гумільов стверджував, що саме протиставлення “своїх” і “чужих” є єдиним беззаперечним індикатором етнічної належності до етноспільноти, а інші критерії – такі, як мова, культура, звичаї, зовнішній вигляд є змінними характеристиками. Етнічна спільнота існує доти, доки її члени протиставляють себе іншим спільнотам, і припиняє своє існування тоді, коли вони суб’єктивно не відчують відмінності “своїх” від “чужих” [6, 41]. Протиставлення, яке є обов’язковим етапом етнічної ідентифікації індивіда, водночас постає чинником, підґрунтям конфліктності етнічності. Будь-який конфлікт виводить етнополітичну систему з рівноваги, стану стабільності, якого вона прагне.

Етнічні конфлікти мають свою специфіку, хоча можуть першопочатково виникати під дією соціальних, економічних, політичних факторів. Однак спроби розглядати етнічний конфлікт виключно через призму чинників позаетнічної природи, як правило, провальні – вони не можуть стати основою для напрацювання ефективних стратегій врегулювання, оскільки не відображають суті конфлікту. Як стверджує К. Вітман, неврахування емоційно забарвленого феномену етнічності ускладнювало пошук політичних і правових механізмів врегулювання етнополітичних конфліктів. Адже конфлікт за участю етнічного фактору може набути загрозливих для існування держави форм завдяки великому емоційному потенціалу етнічності, ірраціональності поведінки сторін, що конфліктують. На думку дослідника, етнополітична стабільність

сучасних держав більшою мірою залежить від своєчасного розв'язання проблем сфери етнонаціональних відносин, забезпечення вільного розвитку самобутності та задоволення прав національних меншин як рівноправних складових політичної нації, розвитку демократії, популяризації етнокультурного плюралізму, інтеграції мігрантів, ніж від врегулювання міжетнічних конфліктів на етапі ескалації [5, 25].

Конфліктогенну природу етнічності підтверджує "залізний закон етнічності" Дж. Олпорта, згідно з яким проживання поряд на одній території, взаємодія різних етнічних груп рано чи пізно призводить до етнічного конфлікту між ними. Однак за твердженнями багатьох українських науковців, ця аксіома не завжди спрацьовує. О. Майборода стверджує, що загальний стан етнополітичних відносин визначається характером і ступенем протиріч між етнічними суб'єктами, гостротою відносин між ними, сумісністю або несумісністю їх інтересів [12, 13]. В. Котигоренко переконаний, що поліетнічність населення України не означає невідворотності етнічних конфліктів на її теренах, оскільки поліетнічність не є обов'язково конфліктогенною, а навпаки має потужний інтегративний потенціал: створює для суспільства і громадян сприятливі можливості розвитку на основі взаємозбагачення культурними, інтелектуальними, генетичними та іншими ресурсами [11, 86].

Однак, як свідчить дестабілізація етнополітичної ситуації в Україні в 2014 р., яка призвела до етнополітичного конфлікту за участю сусідньої держави – Російської Федерації, сепаратизму та дезінтеграції України, мали рацію ті дослідники, які наполягали на дієвості "залізного закону етнічності" та завжди враховували конфліктогенний потенціал етнічності, який за певних обставин може взяти гору над конструктивною взаємодією різних етноспільнот та спровокувати конфлікти й етнічну нестабільність в окремих регіонах та державі в цілому. Серед них І. Зварич, який стверджував, що етнорегіональна багатоманітність України сама по собі діє як потужний конфліктогенний чинник [8, 96]. А також К. Вітман, який наполягав на тому, що поліетнічний склад населення може стати потенційною загрозою етнополітичній стабільності, оскільки наявність більше, ніж однієї етноспільноти, в межах однієї держави означає можливість виникнення непорозумінь та конфліктів між ними на ґрунті етнічної ідентичності, підсиленої іншими факторами [5, 26].

Забезпечення етнополітичної стабільності є одним з завдань етнонаціональної політики сучасних держав. На це вказує А. Іванова, стверджуючи, що одним з найважливіших завдань прикладної етнополітології в Росії є визначення підстав стабільного етнополітичного розвитку держави та створення умов для управління цим процесом. За словами російської дослідниці, систематичне вивчення унікального досвіду стабілізації етнополітичних відносин, що накопичується в ході перетворень у кожному регіоні Російської Федерації, виявлення тенденцій етнополітичних процесів, аналіз програм та практики реалізації етнонаціональної політики постають найважливішими завданнями сучасної російської етнополітології [9, 13].

Політики підтримують це припущення, втім, надаючи перевагу синоніму досліджуваного явища – етнічній стабільності. Це підтверджує важливу, якщо не домінуючу роль етнічних характеристик-складових етнополітичної стабільності. Наприклад, ООН використовує цей термін в контексті врегулювання міжетнічних відносин в Косово [2]. Президент Китаю послуговується синонімічним поняттям "етнічна гармонія" в контексті вживання заходів щодо підтримання стабільності в Сінцзян–Уйгурському автономному регіоні [3]. Президент РФ визначає головною метою взаємодії з кримськотатарською діаспорою – політичну та етнічну стабільність. Намагаючись стабілізувати етнополітичну ситуацію на Кримському півострові, він запропонував кримським татарам (найбільш захищеній етноспільноті) окремі статті з вирішення їх проблем в федеральній програмі з розвитку Криму, що готується урядом Росії [4]. Як відомо, кримські татари не визнали і засудили зміну держави приналежності Криму й звернулися до України з проханням про захист. Анексія Криму Російською Федерацією суттєво дестабілізувала етнополітичну ситуацію в регіоні та започаткувала процес територіальної дезінтеграції України.

Україна та міжнародна спільнота не визнали виходу півострова зі складу України та приєднання його до Російської Федерації окремим суб'єктом. Україна надала Криму статус тимчасово окупованої території спеціальним законом [7]. Цей нормативно-правовий акт визначає тимчасово окуповану територію України невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України. Але оскільки забезпечити його реалізацію, в тому числі положень, що стосуються захисту прав громадян, Україна на окупованій території в повному обсязі не може, тому "відповідальність за порушення визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини там покладається на "Російську Федерацію як на державу-окупанта відповідно до норм і принципів міжнародного права" (п.3 ст.5).

Анексія Криму в Україні стала серйозним дестабілізаційним чинником в регіоні, що загострив етнополітичні суперечності на півострові. Найбільше етнічне невдоволення демонструють етнічні українці та кримські татари, які втратили в особі України демократичного захисника своїх інтересів. Адже Російська Федерація у вирішенні етнічних протиріч та стабілізації етнополітичної ситуації вдається до недемократичних механізмів, що межують з порушенням прав людини. Тому українці та кримські татари зазнають постійної дискримінації за ознакою етнічно належності, мови, віросповідання з боку державних структур Криму та РФ. В середовищі цих етноспільнот ширяться процеси політизації етнічності, характерні для етнополітичної нестабільності та початкової стадії етнічних конфліктів.

Запобігання процесам зростання етнічного невдоволення, політизації етнічності, етнополітичній мобілізації – важлива складова політики підтримання етнополітичної стабільності. До загальних причин виникнення цих деструктивних явищ зараховують, в першу чергу, дискримінаційну етнонаціональну політику держави на користь певної етнічної групи, якою

в більшості випадків постає титульний етнос. О. Картунов називає політизацію етнічності протидіючою за своїм характером, оскільки вона має місце лише у поліетнічному суспільстві, де найменші прояви нерівності та дискримінації етноспільнот або навіть натяки на них провокують перехід етнічності в політичну площину. Дослідник дає наступне визначення явищу – “процес набуття етнічною спільнотою політичної свідомості, мобілізація її на досягнення певних цілей, виходу на арену політичного життя і боротьби за право на участь у прийнятті політичних рішень та контролю за їх виконанням” [10, 69]. Подібні деструктивні процеси (зростання етнічного невдоволення, політизація етнічності, етнополітична мобілізація) наростають дуже швидко під час дестабілізації етнополітичної ситуації. Вирішальну роль в їх виникненні відіграють держава та її органи влади, які здійснюють таку державну етнонаціональну політику, яка не задовольняє базові інтереси всіх етносуб’єктів.

Прикладом порушення етнополітичної стабільності, балансу інтересів етноспільнот є політика влади Криму та РФ щодо українців та кримських татар. Протягом 23 років належності півострова до складу України вдавалося підтримувати етнополітичну стабільність шляхом урівноважування інтересів етноспільнот. Російська етноспільнота становила більшість населення на півострові - 58,3%, домінувала в політичному, культурному, мовному просторі регіону. Для врівноважування домінування росіян та захисту українців (друга за кількістю етноспільнота в АРК - 24,3%) Україна використовувала кримських татар (третя за чисельністю етноспільнота - 12,1%), підтримуючи їх етнополітичні претензії щодо зменшення російського впливу в Криму. Однак повного задоволення своїх прав кримські татари за часів перебування півострова в складі України так і не отримали. Етнонаціональна політика України щодо Криму була політикою лавірування, компромісів та уникнення рішучих дій, але вона дозволяла підтримувати мир, етнополітичну стабільність та уникати конфліктів між етноспільнотами.

Після незаконного переходу Криму до складу РФ, що розглядається Україною як прояв сепаратизму, співвідношення сил на півострові суттєво змінилося. Російське домінування остаточно закріпилося під захистом РФ, українці та кримські татари опинилися в

дискримінованому становищі. Попри те, що в Конституції Республіки Крим задекларовано три офіційні мови – російська, українська і кримськотатарська, – частішають практики згортання і заборони вживання української, кримськотатарської мов шляхом закриття шкіл, ЗМІ, які послуговуються цими мовами. Кримським татарам місцева влада заборонила проводити заходи вшанування, присвячені 70-річчю депортації народу з Криму. Згодом заборону було знято, але за умови відсутності української символіки та українського гімну під час цих заходів. Кримські татари не отримали обіцяного їм Російською Федерацією статусу (корінного, депортованого народу). Тому Меджліс звернувся до Верховної Ради України з вимогою забезпечити вільне волевиявлення на здійснення кримськотатарським народом права на самовизначення на своїй історичній території.

Парламент України визнав кримськотатарський народ корінним народом, прийнявши відповідну постанову "Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави". Цим документом Україна гарантувала збереження і розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності кримських татар як корінного народу та ініціювала початок процесу приєднання України до Декларації ООН про права корінних народів. Згодом кримські татари отримали від України і статус депортованого народу – було ухвалено Закон “Про відновлення прав осіб депортованих за національною ознакою”. Однак Україна не має можливостей для реалізації напрацьованого законодавства на території окупованого півострова, тому ці нормативно-правові акти мають ефект психологічної підтримки, але не реальної допомоги кримським татарам чи стабілізації етнополітичної ситуації. Вони розраховані на перспективу – повернення Криму та відновлення територіальної цілісності України.

Таким чином, незважаючи на поки що недостатній – співвідносно з актуальністю явища – рівень наукової розробки терміна “етнополітична стабільність”, спостерігається поширене його вживання в політиці. Етнополітичній стабільності притаманна низка етнічних характеристик, які обов’язково мають бути враховані політиками під час напрацювання заходів етнополітичної стабілізації.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Bollens A. Scott Ethnic Stability and Urban Reconstruction Policy Dilemmas in Polarized Cities / Scott A. Bollens // *Progress in Human Geography*. - 2001. - №25. - P. 456-468.
2. Kosovo becoming beacon of ethnic stability in its region, Albania tells UN [E-source] / UN. - Acces mode: <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=32298&Cr=Kosovo&Cr1>.
3. Xi stressess stability and ethnic harmony in Xinjiang [E-source] / China.org.cn. - Acces mode: http://www.china.org.cn/china/2014/05/04/content_32273391.htm.
4. В. Путин пообещал поддержку крымским татарам [Електронний ресурс] / ОПТ. - Режим доступу: <http://www.otr-online.ru/temi/22348.html?type=news&id=27836>
5. *V. Putin poobeshchal podderzhu krumskim tataram [Elektronnyj resurs] / ORT. - Rezhym dostupu: http://www.otr-online.ru/temi/22348.html?type=news&id=27836 (V. Putin promised to support Crimean Tatars)*
6. Вітман К. Моделі етнонаціональної політики постсоціалістичних країн / К. Вітман. - К.: Логос, 2008. - 392 с.
7. *Vitman K. Modeli etnonacionalnoji polityky postsocialistichnyh krajin / K. Vitman. - K.: Logos, 2008. - 392 p. (The models of ethnonational policy of post Soviet countries)*
8. Гумилев Л. Етносфера: история людей и история природы /Л. Гумилев. - М., 1993. - 316 с.
9. *Gumilev L. Etnosfera: istorija ljudej i istorija prirodu / L. Gumilev. - M., 1993. - 316 p. (Ethnosphere: the history of people and the history of nature)*
10. Закон України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України” [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>.
11. *Zakon Ukrainy “Pro zabezpechennja prav i svobod gromadjan ta pravovij rezhym na tymchasovo okupovani j terytorii Ukrainy” [Elektronnyj resurs] / Verhovna Rada Ukrainy. -*

Rezhyim dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>
(Law on protecting rights and freedoms and legal regime on temporarily occupied territory of Ukraine)

8. Зварич І. Етнополітика в Україні: регіональний контекст / І. Зварич. – К.: Дельта. – 2009. – 320 с.

Zvarych I. Etnopolityka v Ukraini: regionalnyj kontekst / I. Zvarych. – K.: Delta. – 2009. – 320 p. (Ethnopolitics in Ukraine: the regional context)

9. Иванова А. Этнополитическая стабильность: понятие, факторы и технологии обеспечения: дис... кандидата полит. наук: 23.00.02 / А. Иванова. – Ростов-на-Дону, 2005. – 162 с.

Ivanova A. Etnopoliticheskaia stabilnost: ponjatie, factory, tehnologiji obespechenija: dis... kandidata polit. nauk: 23.00.02 / A. Ivanova. – Rostov-na-Dony, 2005. – 162 p. (Ethnopolitical stability: term, factors, providing technologies)

10. Картунов О. Вступ до етнополітології / О. Картунов. – К.: Ін-т етнополітики, управління та господарського права, 1999. – 300 с.

Kartunov O. Vstup do etnopolitologiji / O. Kartunov. – K.: I-t etnopolituky, upravlinnja ta gospodarskogo prava, 1999. – 300 p. (Introduction to ethnopolitical science)

11. Котигоренко В. Бути чи не бути етнічним конфліктам в Україні? / В. Котигоренко // Політичний менеджмент. – 2008. – № 5. – С. 85-103.

Kotygorenko V. Buty chy ne buty etnichnym konfliktam v Ukraini? / V. Kotygorenko // Politychnyj menedzhment. – 2008. – № 5. – P. 85 - 103. (Ethnic conflicts in Ukraine: to be or not to be?)

12. Майборода О. Етнополітична ситуація в Україні: регіональний вимір / О. Майборода // Сприяння поширенню толерантності в поліетнічному суспільстві. – К.: «Фонд Європа XXI», 2002. – С. 5-22.

Majboroda O. Etnopolitychna sytuacija v Ukraini: regionalnyj vymir / O. Majboroda // Spryjannja poshyrennju tolerantnosti v polietnichnomu suspilstvi. - K.: «Europe Fund XXI», 2002. – P. 5-22. (Ethnopolitical situation in Ukraine: the regional dimension)

13. Ціцуашвілі Н. Етнополітична безпека в Україні: теорія і практика / Н. Ціцуашвілі // Держава і право. – 2010. – Вип. 48. – С. 686-691.

Tsytsuashvili N. Etnopolitychna bezpeka v Ukraini: teorija ta praktyka / N. Tsytsuashvili // Derzhava I pravo. – 2010. – Vyp. 48. – P. 686-691. (Ethnopolitical safety in Ukraine: theory and practice)

Aslanov S.A. Ethnopolitical Stability: the Ethnic Aspects of Phenomenon

Level of scientific investigation, understanding and usage of the term “ethnopolitical stability” in scientific and political context are studied. The closest attention is paid to analysis of ethnic properties, their qualities, which are peculiar to phenomenon of ethnopolitical stability. The role of ethnicity, its conflictive nature in particular, in ethnopolitical stability violation in polyethnic societies is studied.

Keywords: ethnopolitical stability, ethnopolitical safety, ethnopolitics, ethnic conflict, ethnicity

Асланов С.А. Этнополитическая стабильность: этнические аспекты феномена

Исследуется степень научной разработки, понимания и употребления термина “этнополитическая стабильность” в научном и политическом контекстах. Главное внимание сосредоточивается на анализе этнических характеристик, их свойств, особенностей, присущих явлению этнополитической стабильности. Изучена роль этничности, в частности ее конфликтогенной природы, в нарушении этнополитической стабильности в полиэтничных обществах.

Ключевые слова: этнополитическая стабильность, этнополитическая безопасность, этнополитика, этнический конфликт, этничность